

1.5. Психологічні проблеми професійної діяльності вчителя

Життєвий успіх молодої людини, тим більше у підлітковому чи юнацькому віці, багато в чому залежить від вчителя. Вчителя початкових класів, вчителя-предметника, класного керівника. Коли ми говоримо про вчителя, то у першу чергу маємо на увазі не вчителя, як “надавача освітніх послуг”, а вчителя у класичному розумінні цього слова, вчителя, як професіонала, що здійснює формування цілісної особистості, а не окремих її якостей чи компетенцій. Тут, очевидно, є смисл нагадати відому фразу про те, що цілісну соціально успішну особистість може сформувати тільки цілісна особистість вихователя. Отже, предметом психологічних досліджень вчительства має стати сама особистість вчителя і психологічні аспекти процесу вчителювання як професійної діяльності.

Останнім часом помітно зростає суспільний запит та професійний інтерес дослідників до цих аспектів освітнього процесу. Зокрема, в останній редакції Пріоритетних напрямів досліджень у психології і педагогіці, які були затверджені у Національній академії педагогічних наук України проблеми вчительства і вчителювання посідають чільне місце [1]. У зв’язку з цим, актуалізується потреба в дослідженні та ідентифікації психологічних проблем вчительства як специфічної професійної групи. Адже багато років проблемам дослідження особистості вчителя, його внутрішнього світу, його професійної мотивації, його життєвих планів, ставлення до інших учасників освітнього процесу, в решті решт – ставленню до самого себе приділялось недостатньо уваги.

Сучасна освітня практика показує, що в процесі численних реформувань освіти, приєднанні до “європейських стандартів” педагогічна діяльність значно формалізувалась, а педагог поступово перетворився на “надавача освітніх послуг”. Це, на нашу думку, призводить не тільки до знецінення змісту і результатів педагогічної праці, а й до приниження самої особистості педагога.

Як результат, маємо доволі прогнозовані явища: знецінення професії вчителя як суспільно важливого виду діяльності, втрата

авторитету вчителя в очах учнів, батьків, широких кіл громадськості, відтік учительських кадрів з професії, збільшення випадків репетиторства і формального виконання своїх безпосередніх професійних обов'язків, збільшення відсотку учнів, що здобувають неформальну освіту або здобувають її у приватних чи закордонних закладах освіти та ін..

Вчитель сьогодні як ніхто потребує психологічної підтримки і соціального захисту. На часі ґрунтовні дослідження психології вчительства – особистості вчителя, професійно-психологічних вимог до здійснення ним своїх професійних функцій, психологічного забезпечення методик освітньої діяльності, соціально-психологічної компетентності вчителя, розробки методів і технологій відновлення стресостійкості та емоційної стабільності педагогів, психологізації змісту їхньої освітньої діяльності.

Отже, першим кроком у психологічному забезпеченні вчителювання є ідентифікація проблем вчительства, як особистісних, так і соціально-психологічних і психодидактичних.

Методологічним підґрунтям теоретичного аналізу соціально-психологічних умов сучасного стану вчителювання може бути категорія життєвої ситуації особистості, яка у свій час була обґрунтована у прикладній психології [5] і має, на нашу думку, значний евристичний потенціал. Життєва ситуація особистості – це сукупність соціальних, індивідуально-психологічних, соціально-економічних, демографічних, навіть географічних факторів, що обумовлюють актуальну життєву проблематику особистості, її життєвий шлях та життєві перспективи. Вважаємо цілком продуктивним застосування категорії життєвої ситуації особистості [3, 4] до розуміння психологічних особливостей професійної діяльності сучасного вчителя як основи організації психологічного супроводу його професійної діяльності. Отже, розглянемо особливості життєвої ситуації сучасного педагога та найбільш актуальні проблеми, що в ній виникають.

Активна фаза російсько-української війни стала катастрофою для багатьох наших громадян, і у тому числі – для нашого вчительства. За деякими даними, внаслідок щоденних бомбардувань та обстрілів українських міст і сіл російськими загарбниками пошкоджені 1508 закладів освіти, 102 з них

зруйновано повністю, вбито понад 500 дітей, близько 8 мільйонів наших громадян стали біженцями. І цифри ці, на жаль, продовжують збільшуватися. Велика кількість закладів освіти зараз перетворились на притулки, бомбосховища, пункти розподілу гуманітарної допомоги. Ті педагоги, що не пішли воювати, працюють в різного роду гуманітарних місіях, притулках, шпиталях в якості волонтерів. Разом з цією роботою вони намагаються налагодити освітній процес на неокупованих територіях часто поєднуючи дистанційні і очні форми навчання, надаючи не тільки освіту дітям, але й беручи на себе функцію надання психологічної допомоги учасникам освітнього процесу.

Значна кількість педагогічних працівників була змушена покинути свої міста і села і переїхати в інші регіони країни або за кордон, поповнюючи таким чином велику армію вимушених переселенців. У нас на сьогодні 22 тис. вчителів, які виїхали за межі території України. Але чотири місяці тому таких вчителів було понад 30 тис.

Евакуація тягне за собою втрату звичних соціальних контактів і звичного соціального середовища, руйнацію або втрату родинних зв'язків, втрату роботи і звичного місця проживання, необхідність налагоджувати побут у незручних, іноді – несприятливих умовах, серед незнайомих людей. Часто головним семантичним конструктом, що характеризує внутрішній стан біженців є поняття “виживання” або “переживання”.

Отже, психоемоційна нестабільність, тривога, посттравматичні стресові розлади, сум, депресія, апатія, іноді – немотивована агресія, панічні напади, зниження когнітивних функцій, негативні спогади та ін. є, на жаль, доволі розповсюдженими явищами і в учительському середовищі також. Мабуть, зайве говорити, що відновлення професійних навичок і професійної діяльності при такому психоемоційному стані є вкрай тяжким для особистості вчителя. Вчитель сьогодні як ніколи потребує психологічної підтримки і соціально-психологічної реабілітації, психологічного супроводу своєї професійної діяльності.

Необхідно зазначити, що і до початку широкомасштабної фази російської агресії українське учительство не знаходилося в

комфортних умовах. Тут варто згадати пандемію COVID-19, яка докорінно змінила умови професійної діяльності вчителя, ба більше – життєдіяльності в цілому. Раптовий, непередбачуваний перехід до дистанційних форм освітньої діяльності або навчання в умовах жорстких санітарних обмежень зумовили руйнацію усього методичного інструментарію вчителя, який накопичувався і вдосконалювався роками. Водночас вчителі змушені були відмовитись від більшості методик викладання і виховання та швидко, іноді без кваліфікованої і системної допомоги, опанувати методики роботи у віртуальному просторі.

Увесь життєвий уклад вчителя зазнав суттєвих змін. Тепер для багатьох робочим місцем стала домівка або місце тимчасового перебування. Звиклі роками, впродовж усього професійного життя, спілкуватися з учнями і колегами особисто (офлайн) вчителі тепер змушені опанувати навички онлайн спілкування яке, з точки зору соціальної психології значно відрізняється і супроводжується багатьма фрустраційними ризиками.

За даними наших досліджень, які були проведені у 2020-2021 роках, лише третина педагогів вважають себе компетентними в галузі дистанційного навчання та мають, на їхню думку, необхідні для цього компетенції. Ще третина – зазначили, що переживають значні труднощі і ускладнення у здійсненні освітньої діяльності за допомогою інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ). Важливо наголосити, що учні у багатьох випадках, значно краще за вчителів володіють засобами ІКТ. І це, у свою чергу, негативно впливає на авторитет вчителя в очах учнів та помітно знижує самооцінку вчителя як професіонала.

У доковідний період психоемоційний стан вчительства не можна назвати благополучним. Іще у 2018-2019 роках група науковців нашого Центру провела дослідження рівнів професійного вигорання педагогів за методикою В. Бойка. Було опитано 150 педагогічних працівників з різних освітніх закладів однієї з областей (див. Табл. 1).

Таблиця 1

**Сформованість симптомів професійного вигорання
за “Методикою професійного вигорання В. Бойка” (N=150)**

№ з/п	Симптоми професійного вигорання	Симптом не сформований (%)	Симптом на стадії формування (%)	Симптом сформований (%)
1	<i>Переживання психотравмуючих обставин</i>	53	19	29
2	<i>Незадоволеність собою</i>	74	22	4
3	<i>«Загнаність у кут»</i>	77	15	7
4	<i>Тривога і депресія</i>	53	21	27
5	<i>Неадекватне вибіркове емоційне реагування</i>	18	23	59
6	<i>Емоційно-моральна дезорієнтація</i>	34	35	31
7	<i>Розширення сфери економії емоцій</i>	39	30	31
8	<i>Редукція професійних обов'язків</i>	27	25	48
9	<i>Емоційний дефіцит</i>	59	27	14
10	<i>Емоційне відчуження</i>	57	31	12
11	<i>Особистісне відчуження (деперсоналізація)</i>	65	20	15
12	<i>Психосоматичні та психовегетативні порушення</i>	49	19	31

Ось тільки деякі з показників симптоматики професійного вигорання педагогів на стадії “симптом сформований повністю»: “переживання психотравмуючих обставин” – 29% від усіх опитаних; “тривога і депресія” – 27%; “неадекватне вибіркове емоційне реагування” – 59%; “емоційно-моральна дезорієнтація” – 31%; “розширення сфери економії емоцій” – 31%; “редукція професійних обов'язків” – 48%; “психосоматичні та психовегетативні порушення” – 31%.

З одержаних нами даних, тенденції, на наш погляд простежуються доволі чітко: близько третини педагогічного складу закладів освіти знаходяться у стані повністю сформованого професійного вигорання. Очевидно, що якісне виконання професійних обов'язків у такому психоемоційному стані є

проблематичним та суттєво знижує ефективність освітньої діяльності.

Одержані результати корелюють із даними офіційної статистики [2]. “За даними Держстату, за останні шість років щодо динаміки кількості педагогічних працівників, які викладають окремі предмети в закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО), спостерігається стабільно негативна тенденція” [2, с. 45]. У 2014/2015 навчальному році кількість вчителів-предметників складала 291 525, а у 2019/2020 році вже 272 824. Отже, кількість вчителів скоротилась на 18 701. А це, не багато не мало, 3 117 щорічно. Тобто в кожній шостій школі нашої країни щорічно кількість педагогів зменшується на одного вчителя-предметника. Природно постає питання про якість надання освітніх послуг. Зменшуються обсяги позакласної роботи, кількість гуртків і спортивних секцій.

Постає питання: за рахунок якої категорії педагогічних працівників відбулося це скорочення? Відповідь знаходимо у наступному графіку [2, с. 46 цитованого видання].

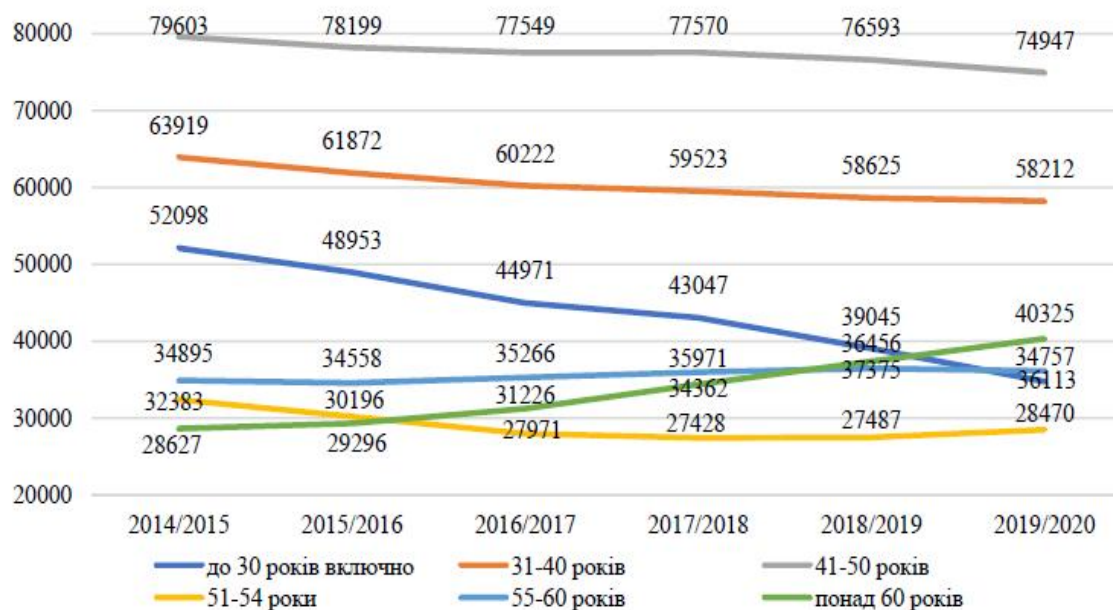

Рис. 1. Динаміка кількості педагогічних працівників, які викладають окремі предмети у ЗЗСО, за віком у 2014–2020 рр., осіб. (Побудовано за даними Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>).

Як видно з малюнку, аналітиками було виокремлено кілька вікових категорій вчителів-предметників: до 30 років, 31-40 років,

41-50 років, 51-54 років, 55-60 років і понад 60 років. Отже, розглянемо динаміку кількісних показників по означених вікових категоріях.

Кількість педагогів, що викладають окремі предмети, віком від 41 до 50 років за аналізований період зменшилась на 4656 осіб, 776 на рік. Проте, вона залишається найчисельнішою у ЗЗСО – 74947 осіб.

Кількість вчителів-предметників віком 31-40 років зменшилась на 5 707 осіб, 951 на рік.

Кількість вчителів цієї ж категорії віком 55-60 років практично не змінилась – зменшилась на 138 осіб.

Контингент вчителів віком 51-54 зменшився на 3 913 осіб.

Катастрофічне зменшення чисельності показала вікова група “до 30 років включно” – на 15 985 осіб!

Тільки одна вікова група педагогів-предметників “зламала” негативні тенденції інших вікових груп і показала помітне зростання. Це вікова група – “понад 60 років”. За аналізований шестирічний період кількість представників цієї групи вчителів зросла на 11 698 осіб! Це третя за чисельністю (!) вікова група вчителів у сучасній українській школі. Вона налічує, за офіційними даними 40 325 осіб!

Зауважимо ще раз: кількість педагогів, що викладають окремі предмети, і є молодшими за 30 років, за шість років зменшилась майже на 16 тисяч. Це більше як 2600 на рік! Це означає, що молоді педагоги-професіонали вимушені покидати свою професію і шукати заробітки в інших професійних сферах. А це люди, які набули сучасну педагогічну освіту, подекуди володіють іноземними мовами, досконало володіють засобами ІКТ, та навчені новим методикам викладання, мають вищий рівень психологічної культури. Вони є ближчими до учнів у культурному контексті, краще розуміють сучасні тенденції у молодіжному середовищі, молодіжній субкультурі.

Натомість заклади освіти змушені запрошувати на роботу або залишати на роботі пенсіонерів, щоб хоч якось забезпечити викладання основних предметів. Зазвичай така категорія педагогів менше схильна підвищувати свій фаховий рівень та оволодівати новими компетенціями, які потрібні сьогодні сучасному вчителю.

Отже, педагогічний склад багатьох закладів освіти помітно старішає. Якість освітнього процесу не підвищується. Школа сприймається учнями як щось застаріле, архаїчне. Соціальна дистанція між школою і учнем поступово збільшується.

Проаналізувавши ці та інші чинники життєвої ситуації сучасного вчителя маємо зробити однозначний висновок про необхідність і гостру потребу в забезпеченні психологічного супроводу професійної діяльності педагогів фахівцями психологічної служби системи освіти, а, можливо, й не тільки ними.

Враховуючи можливості психологічної служби, стан її розвитку та рівень методичного забезпечення можемо виокремити найбільш пріоритетні напрями діяльності практичних психологів і соціальних педагогів закладів освіти з забезпечення психологічного супроводу педагогічних працівників у цих складних умовах.

У першу чергу необхідно звернути увагу на необхідність розгортання масової психологічної просвіти серед педагогічних працівників. (Ми свідомо не застосовуємо тут термін “психоедукація”, оскільки у перекладі на українську він означає – “психологічна освіта”. Як нам відомо, освіта передбачає системний, послідовний і вичерпний виклад і засвоєння навчального предмету з наступним контролем засвоєння знань. Просвіта ж, у свою чергу, передбачає ознайомлення з основами, основними положеннями, окремими темами і розділами предмету, формування позитивного ставлення і зацікавленості в ньому та не передбачає контролю знань і, тим більше, оцінювання набутих знань).

Отже, просвіта має бути спрямована на ознайомлення педагогів з віковими та індивідуально-психологічними особливостями учнів; специфікою їх психоемоційного стану в умовах війни та особливостями поведінки у посттравматичній життєвій ситуації; особливостями перебігу когнітивних процесів та навчальної мотивації; стосунків з найближчим соціальним оточенням; особливостям поведінки в ситуації конфлікту.

Важливою складовою психологічної просвіти є опанування вчителем методами побудови й розвитку демократичних засад міжособистісної взаємодії між учасниками освітнього процесу, запровадження основ відновного підходу у спілкуванні з колегами.

У цих складних умовах життєвої ситуації необхідно надати педагогам основи знань про їх власні можливості, про специфіку педагогічної праці, про ті психологічні бар'єри і спротив, які можуть виникнути при опануванні нових методів викладання, застосування ІКТ в освітній діяльності, здійсненні різних форм дистанційної освіти.

Психологічна профілактика. Працівникам психологічної служби необхідно у першу чергу звернути увагу на специфіку емоційного стану педагога. Для цього можливо проведення психологічних обстежень, застосовуючи класичний психодіагностичний інструментарій – тести, опитувальники, структуровані інтерв'ю, спостереження. На основі цих даних необхідно організувати різноманітні форми навчання – тренінги відновлення емоційної рівноваги, емоційної саморегуляції, навчання вправам самовідновлення, методам збереження психічного здоров'я, профілактики емоційного вигорання, відновлення емоційної стабільності, підвищення резильєнтності, особистісної і професійної рефлексії.

Соціально-психологічна реабілітація. Вона, у першу чергу, має бути спрямована на відновлення втрачених або порушених внаслідок війни та евакуації соціальних зв'язків, практики ділового і міжособистісного спілкування у найближчому соціальному середовищі, зменшенню рівня конфліктів та непорозумінь з колегами, учнями та їх батьками, формуванню життєстійкості і стресостійкості, допомога у створенні позитивної життєвої перспективи та побудови подальших життєвих і творчих планів.

Значній кількості педагогічних працівників знадобиться й проведення заходів з індивідуально-психологічної реабілітації. Це пов'язано з тим, що у найближчий час, а можливо вже й зараз, ми будемо спостерігати картину посттравматичних стресових розладів (ПТСР). Ці розлади потребують кваліфікованого і систематичного втручання (терапії). Зазначимо, що найважливішим показником результативності соціально-психологічної та індивідуально-психологічної реабілітації вчителів є відновлення їхньої соціальної компетентності і здатності виконувати у повному обсязі свої професійні функції, переживання ними творчої наснаги, життєвого

оптимізму, цілеспрямованості, прагнення професійного самовдосконалення та професійних досягнень.

Психологічне практикування, основні напрями якого були представлені вище, має ґрунтуватись на надійній базі – результатах сучасних науково-психологічних досліджень професійної діяльності вчителя і його особистості та основах сучасної психодидактики – психологізації методик і методів освітньої діяльності.

Фундаментальні психологічні дослідження особистості вчителя і перебігу його професійної діяльності, скільки нам відомо, не проводились у нашій країні років з п'ятдесят. Тим більше, що останні 10-20 років ситуація в освіті змінилась докорінно. Бурхливий розвиток інформаційних технологій корінним чином змінив професійну позицію вчителя, поставив його перед необхідністю шукати своє місце серед численних інформаційних і навчальних програм, застосунків, пристроїв. Сьогодні вчитель вже не є головним джерелом навчальної інформації, знань. Отже, професійна позиція вчителя сучасної української школи, його місце в сучасній інформаційній культурі потребують глибокого науково-психологічного вивчення. Зараз на часі перегляд пріоритетів наукових досліджень у педагогічній психології.

Окремий предмет досліджень психологів, який сьогодні потребує відродження – психодидактика. Ще з часів А. Дістервега було зрозуміло, що зміст, форми і методи навчальної діяльності, яку здійснює вчитель, мають бути співмірними індивідуально-психологічним особливостям учня. Цей напрямок досліджень розвивався багатьма видатними педагогами, психологами і методологами. Зокрема й Г. Костюком, І. Зязюном, В. Кременем і С. Максименком. Останніми роками цей напрямок розвивається у межах методології дитиноцентризму.

Сьогодні психологам важливо активізувати прикладні дослідження у цьому напрямі. Особливо з огляду на бурхливе зростання різноманітних форм дистанційного навчання, запровадження ІКТ в освітній процес, інформатизації усіх сфер суспільного життя. Класична класно-урочна форма навчальної діяльності докорінно змінюється, можна сказати – вона поступається іншим формам, що ґрунтуються на, фактично,

необмеженому доступі кожної людини, у тому числі й учня, до любої інформації. Що змінює не тільки роль і місце вчителя в освітньому процесі, а й вимагає докорінної перебудови класичних методів і методик дидактики.

В освіті зараз, на нашу думку, відбувається “фазовий перехід” від класичних форм і методів здійснення освітньої діяльності до побудови нових, що ґрунтуються на застосуванні інформаційних технологій. Сьогодні саме останні задають методологічні підвалини для нової дидактики.

Підсумовуючи, нагадаємо відому фразу Л. Виготського про те, що “принцип практики тисне на психологію”, спонукаючи її до нових досліджень і розробки нової методології психологічного практикування, до пошуку нових і вдосконалення вже відомих шляхів упровадження досягнень психології у педагогічну практику.

Отже, психологічний аналіз стану вчительства та можливостей психологічного супроводу професійної діяльності педагогів дозволяє нам зробити низку попередніх висновків.

Слід визнати, що статус вчителя і освіти в цілому у нашому суспільстві зазнав значних змін останніми роками. Вчитель замість “творця майбутнього” і носителя сучасної культурної парадигми та наративів сучасної науки поступово перетворився у “надавача освітніх послуг”, що помітно понизило його авторитет в суспільстві та власну самооцінку.

Застосування методології аналізу актуальної життєвої ситуації особистості дозволило виокремити найбільш суттєві негативні фактори, які обумовлюють велику кількість психологічних проблем, які переживають зараз вчителі.

Передусім – це фактори, породжені війною: втрата звичних соціальних зв’язків, переселення в інші регіони країни чи за кордон, вимушена необхідність адаптації на новому місці проживання та до нового соціального оточення, необхідність докорінної перебудови своєї професійної діяльності, іноді – зміна професії, глибокі емоційні переживання, психічна травматизація, усвідомлення необхідності фізичного виживання.

Перелічені вище фактори об’єднуються і підсилюються з негативними факторами пандемії COVID-19: страхи за власне здоров’я і здоров’я близьких, соціальна депривація, зміна звичного

розкладу життя і трудової діяльності, різке і несподіване запровадження дистанційних і мішаних форм освітньої діяльності.

Третя група факторів – це реформування освітньої діяльності, яке висунуло нові вимоги як до змісту, так і до форм організації і здійснення навчання, необхідність опанування новими методиками викладання, контролю знань, стилю спілкування з учнями та їх батьками, залучення до навчання дітей з особливими освітніми потребами, побудови нових взаємин у педагогічному колективі.

Можна сказати, що ускладнення, проблеми і навіть трагедії у роботі вчителя останніми роками наростали усе більше і більше ніби випробовуючи його психоемоційну стійкість. Витримують, звісно, не всі. Звідси – широкий спектр психоемоційних і фізичних розладів.

Звідси, ще один висновок: ефективний психологічний супровід професійної діяльності вчителя потребує суттєвої зміни акцентів науково-психологічних досліджень з постановкою в центр уваги особистості вчителя та соціально-психологічних умов його професійної діяльності; широке розгортання досліджень у галузі психодидактики для розробки нового методичного інструментарію викладання основних навчальних дисциплін на основі вимог інформаційного суспільства і застосування ІКТ-технологій; вдосконалення існуючих і розробки нових методів і технологій психологічного практикування для працівників психологічної служби з надання психологічної допомоги, психологічної підтримки і психологічного супроводу професійної діяльності вчителя в умовах народження нової педагогіки.

Маємо усвідомлювати: педагогіка і психологія в силу названих і ще не названих причин у найближчому майбутньому вже не будуть такими, як були до війни, вони будуть іншими. Тому зараз настав час для науковців і науково-педагогічних працівників повернути обличчям до психологічних проблем вчителя і вчителювання.

Список використаної літератури

1. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні: монографія / Нац. акад. пед. наук України ; [редкол. : В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), О. М. Топузов (заст. голови)] ; за заг. ред. В. Г. Кременя. – Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2021. – 384 с. – Бібліогр.:

с. 21. – (До 30-річчя незалежності України). ISBN 978-617-7724-74-1 DOI: <https://doi.org/10.37472/NAES-2021-ua> ISBN 978-617-7724-74-1

2. Освіта в Україні: виклики і перспективи. МОН, Інститут освітньої аналітики. 2020 mon.gov.ua
3. Основи практичної психології: підручник для студентів ВЗО / Н. Чепелева, Т. Титаренко та ін. ; керівник авт. кол-ву В. Г. Панок. К. : Либідь, 2006. 536 с. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/728890>
4. Панок В. Г. Психологія життєвого шляху особистості : монографія / В. Г. Панок, Г. В. Рудь. К. : Ніка-Центр, 2006. 280 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/724267>
5. Панок В. Г. Прикладна психологія. Теоретичні проблеми : монографія / В. Г. Панок. Київ : Ніка-Центр, 2017. 188 с. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/707672>

1.6. STEAM-технології як інноваційний інструмент формування соціальної успішності молодшого школяра в НУШ

Актуальною вимогою сучасного соціуму є формування в закладах освіти активних, творчих особистостей, що вміють нестандартно мислити. Адже в реаліях швидкого прогресу сучасності недостатньо лише володіти певним багажем знань, сформованих умінь та навичок. Більш важливо вміти безперервно цілеспрямовано набувати їх у все зростаючому об'ємі, а також вміти ефективно та раціонально їх застосувати під час вирішення важливих життєвих практичних ситуацій.

Одним з актуальних пріоритетних завдань в умовах реформування та модернізації системи освіти України є створення в закладах освіти повноцінних умов для формування всебічної гармонійної особистості учня, його активної громадянської позиції. В процесі організації освітнього процесу увага повинна бути звернена на розвиток творчого та наукового мислення учнів, їхніх здібностей до проектування та дослідницької діяльності.

На важливості окресленого вказують положення нормативно-правових документів сфери освіти: Закону України “Про освіту” [1], Закону України “Про загальну середню освіту” [2], Концепції